

УДК 343.9

10.24144/2307-3322.2021.64.57

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН ТА СВОБОДИ ВПОДАННІ НИМИ СУДУ СВОЇХ ДОКАЗІВ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ДЕЯКИХ КРАЇН СВІТУ

Кузьменко О.В.,

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального
процесу та криміналістики Університету
державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-6117-523X*

Левчук П.Р.,

*здобувач третього рівня вищої освіти
кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України*

Кузьменко О.В., Левчук П.Р. Реалізація засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів в кримінальному процесі деяких країн світу

Одним із завдань кримінального провадження передбачає захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, досягнення якого здійснюється через реалізацію інших завдань, зокрема, шляхом забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. При цьому будь-які процесуальні рішення у кримінальному провадженні повинні ґрунтуватися на доказах, які слугують своєрідною ланкою між подією кримінального правопорушення та свідомістю слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Саме доказування є основним змістом кримінально-процесуальної діяльності як в досудовому розслідуванні, так і в судових стадіях кримінального судочинства більшості країн світу.

Авторами зазначено, що Конституція України як одну з основних засад судочинства передбачає змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості. Чинник Кримінальний процесуальний кодекс України значно розширив дію цієї засади вітчизняного кримінального процесу, у тому числі й у сфері доказування. Так, сторона захисту, як і сторона обвинувачення, отримала можливість збирати докази під час досудового розслідування, внаслідок чого все більшої значимості набуває право сторін та інших учасників кримінального провадження подавати суду докази (речі і документи).

У статті також досліджено, що до принципів кримінального процесу Франції відносять: принцип офіційності, звинувачення на розсуд, принцип законності, принцип рівності, забезпечення гідності особистості, захист потерпілого, невідкладність судового розгляду, презумпції невинності, гласність, усність і змагальність судового розгляду. А до основних принципів кримінального процесу Німеччини відносяться: принцип офіційності (публічності); принципу звинувачення; принцип законності та принцип обов'язкового дослідження. Характерною ж особливістю сучасного законотворення в галузі кримінального процесу в США є послідовне розширення інституту делегованого законодавства. Конгрес США делегував Верховному суду право встановлювати правила кримінального судочинства, які мають силу федерального закону.

Ключові слова: кримінальний процес, засади кримінального провадження, змагальність сторін, подання доказів, реалізація засад, судовий розгляд.

Kuzmenko O.V., Levchuk P.R. Implementation of the principle of competitiveness of the parties and freedom in the presentation of their evidence to the court in the criminal process of some countries of the world

One of the tasks of criminal proceedings is to protect the individual, society and the state from criminal offenses, which is achieved through the implementation of other tasks, in particular, by ensuring a rapid, complete and impartial investigation and trial. In this case, any procedural decisions in criminal proceedings must be based on evidence that serves as a kind of link between the event of a criminal offense and the consciousness of the investigator,

prosecutor, investigating judge, court. Evidence itself is the main content of criminal procedure in both the pre-trial investigation and in the judicial stages of criminal proceedings in most countries.

The authors note that the Constitution of Ukraine as one of the main principles of justice provides for adversarial parties and freedom in providing the court with their evidence and proving their persuasiveness before the court. Factor The Criminal Procedure Code of Ukraine has significantly expanded the scope of this principle of the domestic criminal process, including in the field of evidence. Thus, the defense, as well as the prosecution, was given the opportunity to collect evidence during the pre-trial investigation, as a result of which the right of the parties and other participants in criminal proceedings to submit evidence (things and documents) is becoming increasingly important.

The article also examines that the principles of criminal procedure in France include: the principle of formality, prosecution, legality, equality, dignity, protection of the victim, urgency of the trial, presumption of innocence, publicity, oral and adversarial proceedings. And the main principles of the criminal process in Germany include: the principle of formality (publicity); the principle of charge; the principle of legality and the principle of compulsory research. A characteristic feature of modern law in the field of criminal procedure in the United States is the consistent expansion of the institution of delegated legislation. The US Congress has delegated to the Supreme Court the right to establish rules of criminal procedure that have the force of federal law.

Key words: criminal proceedings, principles of criminal proceedings, adversarial proceedings, submission of evidence, implementation of principles, trial.

Постановка проблеми. Статтею 22 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України запроваджується принцип змагальності сторін кримінального провадження та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх належності та допустимості. Провідною ідеєю цього принципу є паритетність сторін обвинувачення і захисту, які самостійно обстоюють їхні правові позиції у формі судового спору шляхом реалізації наданих процесуальним законом прав та виконання процесуальних обов'язків. Необхідно звернути увагу на те, що реалізація цього принципу неможлива, якщо сторони кримінального провадження не є процесуально рівними, а суд є винятково об'єктивним та неупередженим арбітром – оцінювачем наданих сторонами кримінального провадження доказів. Якщо сторона обвинувачення не надала в обґрунтування обвинувачення достатніх доказів, суд оцінює лише ті докази, які були надані, та приймає рішення на підставі наявних матеріалів, оскільки протилежна сторона – сторона захисту – наділяється рівними процесуальними правами у наданні доказів.

Стан опрацювання. Питання реалізації засад кримінального процесу загалом, і засади змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, зокрема, досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Серед них І.В. Гловюк, Л.Б. Ісмаїлова, С.А. Крушинський, К. Лисенкова, М.Г. Моторигіна, І.С. Подолінська, В.В. Сердюк, М.С. Шумило та багато інших.

Метою статті є огляд особливостей реалізації засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів у кримінальному процесі деяких країн світу.

Виклад основного матеріалу. Особливістю вітчизняного законодавства є те, що засади кримінального судочинства закріплені не лише в Кримінальному процесуальному кодексі, а й в Конституції України, де зазначено, що основними засадами судочинства є змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів та в доведенні перед судом їх переконливості.

Науковці зазвичай виділяють три основних елементи принципу змагальності: 1) поділ функцій обвинувачення, захист і вирішення справи; 2) наділення сторін рівними процесуальними правами для здійснення своїх функцій; 3) керівне положення суду в кримінальному процесі й надання тільки суду права ухвалювати рішення щодо справи. При чому «розмежування функцій обвинувачення захисту та вирішення справи проявляється у тому, що функцію обвинувачення здійснюють прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, оперативні підрозділи, а також потерпілий та його представник (у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення). Функцію захисту здійснюють підозрюваний, обвинувачений, законний представник, захисник. Функцію вирішення справи здійснює суд» [1, с. 105].

О. Г. Яновська зазначає, що «відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України змагальна побудова кримінального провадження забезпечує сторонам рівні права на збирання та подання до суду доказів. Однак, на практиці, представляється, що сторона захисту не буде знаходитись у рівних умовах із стороною обвинувачення. Адже, стороні обвинувачення для проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій достатньо буде звернутись із клопотанням до слідчого судді, а сторона захисту не має права самостійно

провадити такі дії. Пряма залежність сторони захисту від рішення сторони обвинувачення щодо доцільності проведення тих чи інших процесуальних дій та явна невідповідність строків реагування судового органу на звернення двох сторін при вирішенні ідентичних питань у процесі досудового розслідування свідчить про відсутність рівності сторін та недостатню процесуальну забезпеченість засади змагальності в кримінальному провадженні» [2].

Слід також зазначити, що формальне закріплення засади змагальності сторін ще не означає, що провадження в дійсності є таким. У цьому сенсі визначальним є реальний обсяг повноважень, що наданий кожній з сторін. Звичайно, що сторони не можуть користуватися рівними процесуальними правами та виконувати ті ж самі процесуальні обов'язки, інакше діяльність сторін була би тотожною та дублювала одна одну, що суперечило б самій суті змагального провадження. Однак, недопустимою є й протилежна ситуація, коли одна із сторін має явні процесуальні переваги, таким чином «обеззброюючи» іншу. Повинен бути дотриманий розумний баланс повноважень кожної із сторін, коли сторона, не маючи реального права здійснити на власний розсуд певну процесуальну дію, може компенсувати такий недолік через застосування іншого процесуального механізму [3, с. 268].

Саме тому, на думку А. О. Шульги, слід надати право сторони захисту користуватися послугами приватних детективів, які б мали змогу на рівні із стороною обвинувачення, за запитом сторони захисту збирати докази. Наприклад, як це має місце в правовій системі США, або Англії. Там, приватний детектив, працює разом з адвокатами – соліситорами. Така кооперація є дуже продуктивною та вигідною для сторони захисту. Соліситор, обравши детектива, ставить перед ним певні завдання, оскільки він керує розслідуванням. Детективи мають право здійснювати такі ж дії із збирання доказів, як і поліція [4, с. 203].

Крім того, система загального права обумовлює необхідність досить специфічного підходу до доказів в суді, оскільки вони досліджуються перед присяжними, що не володіють правом ставити запитання і самостійно досліджувати представлені докази. І оскільки саме присяжних, тобто простих обивателів, докази, зібрані по справі, повинні були переконати в правоті в США, наприклад, розроблено правила про доведення, які могли б вплинути на звичайну людину. Саме тому можна стверджувати, що американське доказове право охоплює лише стадію судового розгляду і не застосовується на досудовій стадії, де немає присяжних. Присяжні вправі приймати до уваги тільки ті докази, які були усно досліджені в суді. Тому сторони не сподіваються на письмові або речові докази, наявні в матеріалах справи, але не досліджені в процесі.

В США тягар доказування підрозділяється на тягар надання доказів і тягар переконання. Тягар переконання набуває значущості лише тоді, коли виконано тягар надання доказів. Сторона, на яку покладено тягар надання доказів, програє, якщо не надасть докази. Сторона ж, на якій лежить тягар переконання, програє, якщо не зможе переконати суддю і присяжних, що вона подає та обґрунтовує наявність більш вагомих доказів.

Що стосується Великобританії, то за формою, англійський кримінальний процес є обвинувальним, тобто таким, в якому весь хід кримінального процесу направляє зусиллями обвинувача. Крім того, він будується на принципі змагальності, тобто на всіх стадіях відбувається спір, боротьба формально рівноправних сторін – обвинувача і обвинуваченого, суд же є тільки арбітром в їх суперечці. Формально проти обвинуваченого виступає королева (король), а обвинувач, навіть якщо він і є потерпілим від злочину, здійснює кримінальне переслідування від її імені. Основна турбота про збирання доказів, на основі яких вирішується справа, покладається на сторони.

Правила про докази мають особливе місце в англійському кримінальному процесі, оскільки доказове право традиційно домінує у кримінальній юстиції. Це викликано тим, що в Англії протягом багатьох століть існує суд присяжних, яким необхідно детально роз'яснювати правила доказування. Крім того, в Англії ніколи не було кримінально-процесуального кодексу, який би узагальнив основні положення доказового права.

До принципів кримінального процесу Франції відносять: принцип офіційності, звинувачення на розсуд, принцип законності, принцип рівності, забезпечення гідності особистості, захист потерпілого, невідкладність судового розгляду, презумпції невинності, гласність, усність і змагальність судового розгляду.

Зараз французька кримінально-процесуальна наука має вже власну загальну теорію доказів. Згідно із загальноприйнятим підходом, що знаходить відображення майже в кожному сучасному французькому курсі або підручнику кримінального процесу, вчення про докази складається з трьох частин: 1) проблеми тягаря доказування; 2) проблеми засобів доказування; 3) проблеми доказової сили.

Проблема тягаря доказування пов'язана з питанням про те, хто зобов'язаний здійснювати доведення тих обставин, які підлягають встановленню по конкретній кримінальній справі. Тягар доказування лежить на обвинуваченні – прокуратурі, що пред'являє обвинуваченому публічний позов, або висунутий проти цивільного позивача, цивільний позов. Такий висновок не є абсолютним, так як на обвинуваченні не лежить тягар доказування всіх обставин справи – наявність деяких обставин зобов'язаний довести захист.

Крім того, загальним принципом французького доказового права є принцип свободи доказів. Відповідно до ч. 1 ст. 427 КПК Франції «за винятком випадків, коли закон передбачає інше, наявність злочинних діянь може бути встановлено за допомогою будь-якого виду доказів, а суддя приймає рішення на підставі свого внутрішнього переконання» [5].

До основних принципів кримінального процесу Німеччини відносяться: 1) принцип офіційності (публічності), якій полягає в тому, що кримінальне переслідування здійснюється відповідними державними органами за службовим обов'язком незалежно від волі потерпілого. Винятком з цього принципу є справи приватного обвинувачення, які порушуються за скаргою потерпілого; 2) принципу звинувачення – судовий розгляд кримінальної справи може бути розпочато тільки на підставі порушеного публічного обвинувачення; 3) принцип законності свідчить, що прокуратура зобов'язана вжити заходів щодо всіх переслідуваних в кримінальному порядку діянь. КПК передбачає досить широке коло підстав, за якими прокуратура має право відмовлятися від кримінального переслідування або припинити справу; 4) принцип обов'язкового дослідження всіх обставин кримінальної справи означає, що суд за службовим обов'язком зобов'язаний досліджувати всі обставини справи, і при цьому не пов'язаний клопотаннями і поясненнями учасників процесу.

Згідно ч. 1 ст. 103 Конституції ФРН кожен має право вимагати, щоб він був заслуханий судом. Інший принцип говорить, що ніхто не може бути позбавлений права на законного суддю [6].

Крім того, у німецькому доказовому праві розрізняють два види доказування – суворе і вільне. Суворе доказування здійснюється тільки в стадії судового розгляду і полягає у встановленні фактів, що мають значення для вирішення питання про вину і призначення покарання. Суворе доказування проводиться відповідно до принципів усності та безпосередності при точному дотриманні норм доказового права. Це означає, що можуть застосовуватися тільки докази, які передбачені КПК, а їх використання регулюється спеціальними нормами закону. Вільне доказування може проводитися будь-яким довільним способом для встановлення достовірності фактів, а в багатьох випадках достатня їх проста ймовірність [7, с. 30].

Висновки. Отже, з огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що у кримінальному процесі більшості розвинутих країн світу мають право на відстоювання своїх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів не лише сторони обвинувачення та захисту, а й потерпілий у передбачених законом випадках, представник потерпілого, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники. У зв'язку з цим, на нашу думку, слід внести до діючого вітчизняного законодавства, зокрема до ч. 1 ст. 22 КПК України, відповідні зміни.

Крім того, необхідно звертати особливу увагу на співвідношення можливості реалізації своїх прав названими учасниками процесу з метою приведення закріпленого у КПК України механізму змагальності якомога ближче до європейських стандартів з урахуванням досвіду законодавця розвинутих зарубіжних країн.

Список використаних джерел:

1. Подолінська І. С. Засада змагальності та її реалізація у діяльності сторони захисту у кримінальному провадженні. Європейські перспективи. 2013. № 9. С. 104-109.
2. Яновська О. Г. Змагальність як засада кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/training/judges/kpk4> (дата звернення: 02.05.2021 року).
3. Овакімян М. А. Дотримання та реалізація принципу змагальності у контексті доказування сторонами у кримінальному провадженні України. Форум права. 2014. № 3. С. 265–270.
4. Шульга А. О. Морально правовий аспект збирання доказів сторонами захисту та обвинувачення. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2016. № 7 (55). С. 197-204.
5. Кримінально-процесуальний кодекс Франції. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/legislation/details/14295> (дата звернення: 02.05.2021 року).
6. Конституція Федеративної Республіки Німеччини. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html> (дата звернення: 02.05.2021 року).
7. Молдаван А. В. Докази у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини. Адвокат. 2009. № 3 (102). С. 30-33.